

С. А. Жуков

д-р екон. наук,

О. М. Дюгованець

канд. екон. наук,

О. Ю. Балко

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

МАЛЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ: РОЛЬ, СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В ПЕРІОД СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОТЯСІНЬ

Постановка проблеми. Малий бізнес як форма організації підприємництва є важливим сектором національної економіки, що сприяє насиченості ринку товарами і послугами, створенню нових робочих місць, зменшенню безробіття і в остаточному підсумку – зростанню добробуту населення. Діяльність малих підприємств, направлена насамперед на реалізацію власних економічних інтересів, охоплює виробничу, комерційну, фінансову, страхову галузі. Успішне функціонування малого бізнесу позитивно впливає на формування конкурентного середовища, обумовлюючи його роль як потужного двигуна економічного розвитку [6]. Продуктивна робота малих підприємств є джерелом поповнення бюджетів всіх рівнів і створення ВВП. Динамізм і результативність розвитку малих підприємств є підставою для того, щоб замінити розповсюджену в малому бізнесі стратегію виживання на стратегію забезпечення фінансової рівноваги в довгостроковому періоді.

Розвиток господарської системи в Україні характеризується частими кризовими явищами, що виникають на фоні вкрай нестабільної соціально-економічної та політичної ситуації. Без розвитку та підтримки державою малих підприємств вирішити дані проблеми є неможливим, адже саме вони є генераторами стабільності в національній економіці та соціальних питаннях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню тенденцій і перспектив розвитку малого підприємництва в Україні присвячено багато праць вітчизняних науковців, таких як: А. Бутенко [3], З. Варналій [4; 9], В. Воротін [9], Л. Воротіна [5], В. Геєць [9], В. Ляшенко [12] та інші.

Мета статті – дослідити та визначити роль, проблеми та тенденції щодо перспективного розвитку малого підприємництва в умовах сучасної соціально-економічної нестабільності національної економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність малого бізнесу можна визначити в такий спосіб: він є провідним сектором ринкової економіки, складає основу дрібнотоварного виробництва; визначає темпи економічного розвитку, структуру та якісну характеристику ВВП; здійснює структурну перебудову економіки, швидко окупність витрат, свободу ринкового виробництва; забезпечує насиченість ринку споживчими товарами й послугами повсякденного попиту; сприяє реалізації інновацій, створенню додаткових робочих місць; має високу мобільність, раціональні форми управління; формує новий соціальний прошарок підприємців власників і сприяє розвитку конкуренції [6].

Малий бізнес найчастіше функціонує у формі сімейних підприємств, сильними сторонами яких є знання ринку й еластичність. Частка сімейних підприємств у створенні національного доходу в США й Великобританії перевищує 50% ВВП, у Литві, Норвегії, Ісландії, Ліхтенштейні – займає основну частку національного доходу. Фінансове управління на малому підприємстві має свої специфічні особливості.

У своїй діяльності малі підприємства зіштовхуються з рядом проблем фінансового характеру, а саме:

- залучення додаткового акціонерного капіталу можливо лише за рахунок коштів зовнішніх інвесторів, внаслідок чого послаблюється вплив засновника фірми;

- потенційні інвестори розглядають малі підприємства як зону підвищеного ризику й очікують як компенсацію більше високі прибутки від власних вкладень;

- фінансування фірми за рахунок нерозподіленого прибутку вимагає відповідного рівня річного прибутку;

- одержання банківської позички можливо тільки під забезпечення великої фірми;

- для невеликих фірм банки встановлюють більш високі ставки оплати послуг і виплати відсотків;

- банки менш схильні підтримувати малі фірми в часи спаду ділової активності [1, с. 61].

Процес розвитку малого бізнесу в Україні гальмується рядом істотних причин, до яких можна віднести:

- слабку інноваційну інфраструктуру;

- вкрай низьке, навіть відсутність державного субсидування малого бізнесу;

- нерозвиненість системи кредитування малого бізнесу;

- неефективну систему оподаткування;

- слабку організацію управління розвитком малого бізнесу на державному рівні.

Саме останнє – недосконалість державного регулювання й управління при існуючій організації економічної влади можна вважати одною із головних перешкод для розвитку малого бізнесу. Організація економічної влади (розподіл влади, ієрархія влади, рівновага влади) є фактором, від стану якого залежить ефективність соціально-економічної системи. Система сформованої економічної влади може служити джерелом ефективності і порядку в економічній системі або стати причиною неефективності та хаосу. Дуже важливим є суспільно-необхідний порядок влади, що забезпечує її ефективний розподіл, ієрархію й рівновагу. Порушення такого порядку влади веде до гальмування економічного розвитку.

Для вирішення перерахованих вище проблем розвитку малого бізнесу необхідна активізація держави по прискоренню формування сектора малих підприємницьких структур. Методи, які використовує держава при регулюванні та стимулюванні розвитку малих підприємств в Україні, поділяються на адміністративні й економічні. Економічні на відміну від адміністративних є гнучкішими і використовують економічні важелі. Об'єднує їх те, що всі вони повинні спрямовуватися на збільшення фінансових можливостей підприємств і на стимулювання їхньої діяльності. Окреслимо головні методи державного регулювання та стимулювання розвитку малих підприємств в Україні:

1) податкові – зменшення кількості податків і податкового навантаження, встановлення пільгового оподаткування, надання субсидій і дотацій; застосування державного пільгового кредитування;

2) державні закупівлі товарів і послуг у малих підприємств на прозорій тендерній основі;

3) підтримка розвитку специфічних видів діяльності – факторингової та лізингової;

4) інформаційно-консультаційна та інфраструктурна підтримка.

Ринкові економічні інститути ще не стали суспільною формою узгодження загальних цілей і завдань із приватними інтересами. Це трапилося тому, що їхнє створення, особливо в початковій стадії переходу до ринку, відбулося лише формально. Функції будь-якого суспільного інституту полягають у встановленні та підтримці заходів як дозвольного, так й обмежувального порядку. Слабкість державної влади дозволила певній і відносно небагаточисельній частині суспільства, що набралася сили в результаті так званої «приватизації», деформувати дії економічних інститутів. Ця деформація дозволяє олігархам широко використовувати дозвольну сторону суспільних економічних інститутів, практично виключивши для себе дію іншої сторони суспільних інститутів – обмежувальної [8, с. 49-50].

Несприятлива економічна атмосфера, що склалася в Україні, істотно обмежує можливості малого бізнесу, не дозволяючи йому нормально зароджуватися та розвиватися. Зростання кількості малих підприємств в Україні за останні 10 років практично не спостерігається (близько 7 малих підприємств взагалі й менш одного виробничого малого підприємства на 1000 осіб населення, що в 5-10 разів менше, ніж у розвинених країнах). Питома вага малих підприємств України в загальному обсязі реалізованої продукції в останні роки також скорочується, і його віддача у відсотковому відношенні в 4-5 разів менше ніж у розвинених країнах ЄС. Його становленню, як і раніше, перешкоджають як байдужність загальнодержавної та місцевої влади, так і численні контролюючі органи та служби.

Кожне українське підприємство, що намагається вийти на зовнішній ринок, зіштовхується з багатьма проблемами технологічного, організаційно-управлінського й адміністративного характеру. Це, насамперед, стосується малих виробничих підприємств, які можна вважати основою для розвитку інших видів малого бізнесу, тому що ними створюється необхідне матеріально-технічне оснащення й готовий промисловий продукт. Крім того, діяльність малих виробничих підприємств, як показує закордонний досвід, спрямована на безперервне оновлення технологічної і технічної бази виробництва й освоєння випуску продукції, здатної конкурувати на закордонних ринках. Розвиток

малого виробничого й венчурного бізнесу може сприяти розвитку малого бізнесу в цілому, росту середнього класу, зниженню соціальної напруженості, рішенню багатьох соціально-економічних завдань. Тому підтримка даного напрямку в підприємстві повинна бути першочерговим завданням. Для її рішення необхідні зусилля, насамперед по зняттю адміністративних бар'єрів.

Адміністративні проблеми найчастіше викликані діяльністю або бездіяльністю органів влади, які гальмують, ускладнюють або унеможливають проходження процедур, передбачених чинним законодавством. Аналогічні гальмові дії на малий бізнес мають місце й з боку організацій, які займають монополіне положення на ринку (наприклад, водо-, енерго-, теплозабезпечуючих організацій). До цього варто додати наявність у діючому законодавстві положень, які можуть бути подвійно тлумаченні, з одного боку, та низький рівень юридичної підготовки суб'єктів підприємницької діяльності, з іншого [8, с. 51].

Подолання зазначених проблем неможливе без істотної перебудови всієї системи державної підтримки малого бізнесу. Це, у свою чергу, ставить, як першочергове завдання, вдосконалення економічного порядку та врахування світового досвіду підтримки малого бізнесу, що базується на створенні пільг і преференцій, що стимулюють бізнес. Вони включають, наприклад, зняття оподаткування в початковий період діяльності малих підприємств, доступні ставки по кредитах, чітко оформлені земельні відносини, створення умов для підтримки високої підприємницької культури.

Економічний порядок, що сформувався в Україні, має у своїй структурі дуже значну корупційну складову. Такий бар'єр малому підприємцеві найчастіше перебороти не під силу. Корупція істотно знижує конкурентоспроможність країни й бізнесу в ній. При цьому вона робить Україну менш привабливою для інвестицій, послабляє конкуренцію, перешкоджає підвищенню ефективності ведення бізнесу. Дані досліджень Transparency International свідчать про те, що негативний вплив корупції проявляється, у першу чергу, у тому, що вона стримує підприємницьку ініціативу [2]. І це відбувається на фоні того, що мале і середнє підприємництво у таких сукупних показниках діяльності, як кількість зайнятих працівників, обсяг реалізованої продукції, рівень рентабельності операційної діяльності підприємств тощо, майже в три рази переважають аналогічні у великому бізнесі.

Всеохоплюючим ядром політики Європейського Союзу щодо малих і середніх підприємств (МСП) є Закон про малий бізнес (ЗМБ), який спрямований на покращення відношення до підприємництва в Європі, спрощення нормативної бази та оздоровлення політичного середовища для МСП та усунення гальмуючих бар'єрів на шляху до їх розвитку. ЗМБ був прийнятий Європейською комісією у червні 2008 р. для Європейської ради, Європейського парламенту, Європейського економічного і соціального комітету та Комітету регіонів. Мета Закону полягала в тому, щоб забезпечити основу політики МСП для підвищення конкурентоспроможності та розвитку підприємництва. Замість того, щоб бути законодавчим актом, він містить положення, що стосуються невеликих фірм, спрямовані на уряди й інститути, щоб «спочатку мислити дрібно» при розробці політики та законодавства. ЗМБ пропонує Комісії та державам-членам прийняти:

1) принципи, якими слід керуватися при розробці політики;

2) законодавчі пропозиції, керуючись принципом «спочатку подумай про малий»:

– Положення про збільшення від загального блоку державної допомоги;

– Регламент, який передбачає Статут європейської приватної компанії;

– Директива про зниження ставок ПДВ;

3) заходи політики, які реалізують десять принципів на рівні Співтовариства та держав-членів [13].

ЗМБ застосовується до незалежних компаній із чисельністю персоналу менше 250 чоловік (це складає 99% підприємств ЄС). Закон є своєрідним «тестом для МСП», який би гарантував, що серед МСП беруться до уваги саме ті, які перебувають на ранній стадії процесу розробки політики. Для цього, всі нові адміністративно-законодавчі пропозиції мають подаватися практичній перевірці впливу на МСП. Багато країн Європи додали цей тест у свої національні процеси прийняття рішень. Важливим у Законі є те, що він містить положення про призначення посланників до МСП, функції яких полягають у налагодженні та підтримці зв'язку між ЄС і МСП. ЗМБ просуває програму Erasmus для молодих підприємців, суть якої полягає в тому, що учасники проводять до шести місяців, працюючи в МСП іншої країни, і створює групи доступу до ринків на обраних експортних ринках, особливо в таких перспективних з точки зору ринків збуту країнах, як Китай та Індія [13].

В Україні на відміну від європейських країн стартапом малого бізнесу на державному рівні опікуються лише центри зайнятості. Через це та багато інших факторів малий бізнес дедалі більше стає неконкурентним, і він просто розчинився серед інших суб'єктів підприємницької діяльності, працюючи на виживання, без найближчої перспективи на розвиток і можливості перейти до рівня середнього. Вважаємо, що ближчим часом це призведе до критичного загострення соціально-економічних проблем у суспільстві. А стосовно державної політики щодо малого підприємства, то О. Романська відзначила, що «...відсутність політики – це теж політика. І що державних програм нема не тому, що нема грошей, а навпаки: грошей нема тому, що нема якісних програм» [10].

Враховуючи дані Державної служби статистики України станом на 01.01.2016 р., частка малих підприємств становила 95,5% від загальної кількості, середніх – 4,4, а великих – 0,1% [7], можна окреслити значення малого підприємства, що полягає в наступному:

– вирішенні проблеми зайнятості населення за рахунок самозайнятості підприємців і створення нових робочих місць. Але Україна в цьому значно відстає від розвинутих країн світу, в яких на малий бізнес припадає до 50% всіх зайнятих і до 70-80% нових робочих місць;

– надання гнучкості економіці шляхом оперативного реагування на зміни кон'юнктури ринку;

– формуванні конкурентного середовища, в тому числі за рахунок обмеження можливостей і ліквідації монополій, стимулювання виробництва тих товарів і послуг, яких потребує споживач;

– визначенні темпів економічного зростання шляхом прискорення реалізації новітніх технічних і комерційних ідей, випуску наукоємної продукції [11, с. 175].

На сучасному етапі розвитку підприємництва в Україні малий і середній бізнес не виконує ролі локомотива в економічному розвитку. В умовах нестабільності і кризових явищ актуалізувалися питання рентабельності малих підприємств. Через відсутність додаткових фінансових ресурсів і доступу до нових ринків сировини і матеріалів, вони не можуть відчутно покращити якість продукції, натомість намагаються знизити ціну або поліпшити до- і післяпродажний сервіс. Закономірно, що при цьому зменшується прибуток і знижується рентабельність і про прагнення розвитку та переходу до розряду середнього (для малих підприємств), або великого (для середніх підприємств) можна не сподіватися.

Підсумовуючи, зазначимо причини гальмування розвитку малого підприємства в Україні, серед яких на нашу думку можна назвати такі основні:

1) відсутність дієвого механізму реалізації державної політики щодо підтримки малого підприємства, належного нормативно-правового забезпечення розвитку малого бізнесу. Якщо держава і надалі буде нехтувати питаннями підтримки підприємства, то малий бізнес перейде в тіньову економіку або буде згорти свою діяльність;

2) недосконала система оподаткування підприємницької діяльності;

3) непрозорість системи роздержавлення, приватизації та реформування власності;

4) обмеженість або повна відсутність матеріальних фінансових ресурсів і система кредитування з її надвисокими ставками (ставка не повинна перевищувати 10%);

5) недосконалість системи обліку та статистичної звітності малого підприємства, обмеженість інформаційного та консультативного забезпечення.

Все ж таки Україна періодично покращує рейтингові показники, зокрема в 2016 р. вона піднялася на 3 пункти в рейтингу Doing Business – до 80 місця з 83, у спрощенні відкриття бізнесу Україна найбільше прогресувала – піднялася на 20 місце з 190, натомість у сфері боротьби з корупцією опинилася на 140 місці з 190 [7].

Ураховуючи надвисокий показник частки малих підприємств від загальної кількості зазначимо про неімовірний потенціал щодо розвитку економіки в Україні за їх рахунок. Але для цього вкрай необхідні і політична воля, і професійність тих, хто приймає відповідні рішення, і злагоджена співпраця всіх зацікавлених у цьому сторін – держави, підприємства, громадськості.

Висновки. Отже, роль і значення малого та середнього підприємства для соціально-економічної системи України не можливо недооцінювати, а заходи щодо підтримки мають стати пріоритетними для регіональної та державної політики в Україні. Адже саме малі та середні підприємства є ядром перебудови національної економіки завдяки використанню найдієвіших засобів щодо удосконалення конкурентної системи, провідниками науково-технічного прогресу, вирішуючи при цьому важливі макроекономічні проблеми, зокрема зайнятості трудових ресурсів.

Враховуючи окреслені вище проблеми розвитку малого бізнесу в Україні, зрозуміло, що з одного боку, малі підприємства не функціонують повною мірою, а з іншого – вони мають значний потенціал для поліпшення своєї діяльності та повинні активізуватися в усіх галузях економічної діяльності.

Враховуючи суперечливий характер діяльності малого бізнесу, зокрема переваги та недоліки, визначимо основні напрями подолання негативних явищ в діяльності малих підприємств:

- розроблення заходів та інструментів державної підтримки на всіх рівнях і в усіх напрямках;
- міжнародна допомога у науково-технічній діяльності (через співфінансування проектів, надання грантів, консультацій і підготовки кадрів);
- державно-приватне партнерство (через діяльність спілок, асоціацій, громадських об'єднань тощо);
- професійна підготовка, перепідготовка та ефективний менеджмент персоналу (розробка ефективних управлінських рішень, дієвих стимулів і мотивації) з урахуванням відмінностей у соціально-психологічній специфіці трудових відносин.

Список використаних джерел

1. Бахрамов Ю.М., Глухов В.В. Финансовый менеджмент: Стандарт третьего поколения. – 2-е изд. СПб.: Питер, 2011. 496 с.
2. Бизнес-среда в Украине. Проект «Развитие предпринимательства в Украине» / Международная финансовая корпорация. URL: surv-07-web.pdf.
3. Бутенко А.І., Шлафман Н.Л. Напрямки дерегуляції діяльності малих підприємницьких структур в Україні. *Вісник економічної науки України*. 2012. №1 (21). С. 30-33.
4. Варналій З.С. Застосування податкового стимулювання суб'єктів підприємницької діяльності в умовах впровадження норм Податкового кодексу України. *Малий і середній бізнес*. 2012. №4. С. 151-158.
5. Воротіна Л.І. Можливості збереження підприємств сектора малого бізнесу економіки України. *Бізнес Інформ*. 2012. № 11. С. 32-37.
6. Дані Державної служби статистики України. URL: <https://ukrstat.org/uk/operativ/>.
7. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.
8. Иванов А.В. Инновации и производственный бизнес в условиях глобализации. *Проблемы современной экономики*. 2011. № 1. С. 47-52.
9. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: [національна доповідь] / [К.О. Ващенко, З.С. Варналій, В.Є. Воротін, В.М. Геєць, Е.М. Лібанова та ін.]. Київ: Держкомпідприємство, 2008. 226 с.
10. Романська О. Аналіз статистичних показників розвитку підприємництва в Україні у 2015 р. URL: <http://platforma-msb.org/analiz-statystichnyh-pokaznykiv-rozvytku-pidpryyemnytstva-v-ukrayini-u-2015-rotsi/>.
11. Терещенко С.А. Мале підприємство в умовах ринкового господарювання. *Економіка і організація управління*. 2013. № 1. С. 173-177.
12. Толмачова Г.Ф., Ляшенко В.І., Колеснікова Г.В. Регулювання розвитку малого і середнього підприємництва: досвід зарубіжних країн для України. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1 (47). С. 157-185.
13. Wikipedia. Small business act for Europe. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Small_Business_Act_for_Europe.

References

1. Bakhramov Yu.M., Glukhov V.V. (2011). *Finansovy menedzhment: Standart tret'yego pokoleniya*

[Financial management: The standard of the third generation]. 2nd ed. Saint Petersburg, Piter [in Russian].

2. Biznes-sreda v Ukraine. Proyeckt «Razvitiye predprinimatel'stva v Ukraine» [Business environment in Ukraine. Project "Development of Entrepreneurship in Ukraine"]. *Mezhdunarodnaya finansovaya korporatsiya – International Finance Corporation*. Retrieved from surv-07-web.pdf [in Russian].

3. Butenko A.I., Shlafman N.L. (2012). Napriamky derehuliatsii diialnosti malykh pidpryyemnytskykh struktur v Ukraini [Areas of deregulation of small business entities in Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*. 1 (21), pp. 30-33 [in Ukrainian].

4. Varnalii Z.S. (2012). Zastosuvannya podatkovoho stymuliuвання subiektiv pidpryyemnytskoi diialnosti v umovakh vprovadzhenia norm Podatkovoho kodeksu Ukrainy [Application of tax incentives for business entities in the implementation of the norms of the Tax Code of Ukraine]. *Malyi i serednii biznes – Small and medium business*, 4, pp. 151-158 [in Ukrainian].

5. Vorotina L.I. (2012). Mozhlyvosti zberezhennia pidpryyemstv sektora maloho biznesu ekonomiky Ukrainy [Opportunities for preserving small businesses of Ukraine's economy]. *Biznes Inform – Business Inform*, 11, pp. 32-37 [in Ukrainian].

6. Dani Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Index of /operativ]. (n.d.). ukrstat.org. Retrieved from <https://ukrstat.org/uk/operativ/>.

7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

8. Ivanov A.V. (2011). Innovatsii i proizvodstvennyy biznes v usloviyakh globalizatsii [Innovation and manufacturing business in the context of globalization]. *Problemy sovremennoy ekonomiki – Problems of the modern economy*, 1, pp. 47-52 [in Russian].

9. Vashchenko K.O., Varnalii Z.S., Vorotin V.Ye., Heiets V.M., Libanova E.M. et al. (2008). Pro stan ta perspektvy rozvytku pidpryyemnytstva v Ukraini [About the state and prospects of entrepreneurship development in Ukraine]. Kyiv, State Committee for Entrepreneurship [in Ukrainian].

10. Romanska O. Analiz statystychnykh pokaznykiv rozvytku pidpryyemnytstva v Ukraini u 2015 r. [Analysis of statistical indicators of entrepreneurship development in Ukraine in 2015]. *platforma-msb.org*. Retrieved from <http://platforma-msb.org/analiz-statystichnyh-pokaznykiv-rozvytku-pidpryyemnytstva-v-ukrayini-u-2015-rotsi/> [in Ukrainian].

11. Tereshchenko S.A. (2013). Male pidpryyemstvo v umovakh rynkovoho hospodariuvannya [Small enterprise in the conditions of market economy]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and management organization*, 1, pp. 173-177 [in Ukrainian].

12. Tolmachova H.F., Liashenko V.I., Koliesnikova H.V. (2017). Rehuliuvannya rozvytku maloho i serednoho pidpryyemnytstva: dosvid zarubizhnykh krain dlia Ukrainy [Regulation of development of small and medium enterprises: experience of foreign countries for Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (47), pp. 157-185 [in Ukrainian].

13. Wikipedia. Small business act for Europe. [en.wikipedia.org](https://en.wikipedia.org/wiki/Small_Business_Act_for_Europe). Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Small_Business_Act_for_Europe.